

ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ

Буц Катерина, Поповкіна Аліна

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор Пасічник Н.О.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені

Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

У статті наведено результати гендерного аналізу шкільних підручників (з алгебри для 7 класу та з інформатики для 6 класу) та запропоновано методу проведення такої експертизи на основі аналізу кількісної диспропорції у представленні осіб обох статей; представлення дівчат і хлопців у стереотипних гендерних ролях; сегрегації і поляризації за ознакою статі (наявність сексизму в ілюстраціях та описах, співвідношення сексистського по відношенню до чоловіків та жінок); застосування мовного андроцентризму чи застосування гендерно чутливої мови. Наведені матеріали можуть бути доцільними та корисними при здійсненні експертизи інших підручників.

Ключові слова: *шкільний підручник, гендерна експертиза, кількісна диспропорція, гендерні стереотипи, гендерно чутлива мова.*

Gender analysis of school textbooks

K. Buts, A. Popovkina

Scientific supervisor: doctor of historical sciences, professor N.O. Pasichnyk

The Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University,

Kropywnytsky, Ukraine

The article presents the results of gender analysis of school textbooks (algebra for 7th grade and computer science for 6th grade) and proposes a method of conducting such an examination based on the analysis of quantitative disparities in the representation of persons of both sexes; representation of girls and boys in stereotypical gender roles; segregation and polarization on the basis of sex (the presence of sexism in illustrations and descriptions, the ratio of sexist in relation to men and women); the use of language androcentrism or the use of gender-sensitive language. The given materials can be advisable and useful at carrying out examination of other school textbooks.

Keywords: *school textbook, gender expertise, quantitative disproportion, gender stereotypes, gender sensitive languag*

Постановка проблеми. Досягнення гендерної рівності є важливою цінністю сьогодення. Здатність освітян розуміти значущість школи як соціального інституту, що «гендерує» людей, їхня протидія відтворенню гендерної нерівності в школі може зробити освітні заклади осередками соціальної трансформації та емансипації і прискорити суспільний рух до гендерної рівності.

Шкільні підручники є невід’ємною складовою навчального процесу, вони забезпечують опанування навчального матеріалу учнями, у тому числі і самотійно, та є елементами освітнього простору. У цьому сенсі вони є також і засобом відтворення гендерної нерівності в системі загальної середньої освіти, що проявляється у репродукуванні гендерних стереотипів у виховному процесі з сегрегацією за статтю та типовими проявами статевої поведінки (особистісні риси, розподіл доручень, різноманітні заходи зі статево стереотипним розподілом ролей); у відтворенні шаблонного уявлення про розподіл ролей як на рівні домашнього господарства, так і в професійній діяльності та соціальній активності; у гендерній стереотипності, а інколи навіть дискримінації, відображеній у навчальних програмах та підручниках (мовний андроцентризм, зображення людини через чоловічі образи, «чоловічі» та «жіночі» сфери соціальної активності та статуси чоловіків і жінок); у наголошенні на значущості певних предметів для хлопців чи для дівчат, у поділі особистісних рис за статтю, конструюванні «жіночого» або «чоловічого» щастя тощо [1].

Підручники також є структурним компонентом «прихованого навчального плану».

Тому аналіз та гендерна експертиза навчальних програм і підручників, що «має на меті віднайти у текстових та позатекстових матеріалах підручника (ілюстрації, методичний апарат, апарат орієнтування) вияви дискримінації за ознакою статі (гендерні стереотипи, андроцентризм, сексизм тощо) та надати рекомендації щодо їх усунення» [2, с. 48–49] є невід’ємним аспектом педагогічного гендерного дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідниці Т. Дороніна та В. Іванова [3] відзначили, що за наявності правової бази здійснення гендерної експертизи навчальної літератури, на жаль, процедуру експертизи не урегульовано, а методика її проведення потребує доопрацювання та узагальнення [3, с. 21]. При виконанні гендерної експертизи підручників з алгебри [4; 5] та інформатики [6; 7] ми використовували теоретичні напрацювання українських науковців [8, с. 97-117; 2], що допомогло нам визначити поля гендерного аналізу навчальних видань, а саме: а) кількісну диспропорцію у представленні осіб обох статей; б) представлення дівчат і хлопців у стереотипних гендерних ролях; в) сегрегацію і поляризацію за ознакою статі (наявність сексизму в ілюстраціях та описах, співвідношення сексистського по відношенню до чоловіків та жінок); г) застосування мовного андроцентризму чи застосування гендерно чутливої мови. Додаткові інструменти текстового аналізу при здійсненні гендерного аналізу підручників [4; 5; 6; 7] не використовувалися.

Мета даної статті представити стислий виклад результатів гендерної експертизи деяких шкільних підручників з алгебри та інформатики, яка здійснювалася у рамках нашого дослідження гендерних аспектів «прихованого навчального плану».

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження.

Аналіз підручників з алгебри

Кількісна диспропорція представлення осіб обох статей

Наочність є досить важливим методичним інструментарієм, вона допомагає учням та ученицям якісніше засвоїти досліджуваний матеріал на більш високому рівні, а текстове наповнення задач та вправ впливає на сприйняття світу дитиною.

Проаналізувавши два підручники з алгебри для учнів та учениць 7-х класів (авторський колектив А.Г. Мерзляк, В.Б. Полонський, М.С. Якір (2020 р.) [4] – далі *Підручник_2*, – та О.С. Істер (2015р.) [5] – далі *Підручник_1*) можна сказати, що візуальних матеріалів в підручниках досить мало. В історичних довідках представлено різноманітні портрети, але, прикро, що

зображені тільки чоловіки, не зображено жодної жінки. Шість портретів у підручнику О.С. Істера та сім портретів у підручнику А.Г. Мерзляка. Відомих математиків-жінок дійсно менше за математиків чоловіків, але ці картинки підтверджують дітям стереотип про «закритість» математичного фаху для жінок. Культурою викарбувалося, що дівчинка – «гарна хазяечка», а для цього навряд потрібні точні науки. Також, на одній із сторінок підручника міститься кросворд про видатних українців. Він складається з семи запитань, 6 з яких про чоловіків, а про жінку – тільки одне. Виникає питання: «В Україні у 6 разів відомих українців більше ніж відомих українок?» І розмова йде уже не про математиків, не про технічні спеціальності, а про культуру, спорт, мистецтво.

У підручнику О.С. Істера є ще 2 картинки, на одній з них зображено хлопчика-велосипедиста та бабусю, яка в'яже серветки.

В обох підручниках автори майже однаково вживають чоловічі та жіночі імена (Таблиця 1):

Таблиця 1. Вживання чоловічих та жіночих імен

Жіночі імена		Чоловічі імена	
Підручник_1	Підручник_2	Підручник_1	Підручник_2
Марійка (3 рази), Наталя, Олена, Тетяна, Оля, Оксана.	Олеся, Олена, Ганна, Марина, Наталка, Надія, Ольга, Катерина.	Богдан, Сашко, Ігор, Сергій (2 рази), Костя, Іван, Василь, Олесь.	Микола, Василь, Іван, Степан, Дмитро, Сашко, Остап, Василько, Володимир, Петро.

З метою проведення контентного аналізу текстів обох підручників на предмет співвідношення обсягу контенту, що відповідає різним статям, ми визначили дві категорії аналізу: тексти, присвячені жінкам, та тексти, присвячені чоловікам. У нашому дослідженні «зоною релевантності» кількісного контент-аналізу є ступінь представленості визначених категорій змістовій частині підручників. На етапі квантифікації тексту за одиницю контенту було взято названі вище підручники з математики, а за одиницю рахунку – площу у конкретному підручнику, використану для представлення однієї з категорій контент-аналізу (з розрахунку 2 400 одиниць площі на 1 сторінку). Зібравши відповідні дані з обох представлених підручників, ми отримали результати кількісного аналізу, що представлені у Таблиця 2:

Таблиця 2. Обсяг гендерночутливих текстів

	загальна к-сть стор.	заг. площа (кв. одиниць)	площа текстів про жінок	площа текстів про чоловіків	тексти про жінок (частка, %)	тексти про чоловіків (частка, %)
Підручник 1	255	612000	12000	28800	1,96	4,71
Підручник 2	287	688800	19200	21600	2,79	3,14

Як бачимо, у підручнику О.С. Істера, загальним обсягом 255 сторінок, про жіночу статтю написано приблизно 2 % обсягу, про чоловічу – приблизно 5 %, а у підручнику за редакцією А.Г. Мерзляка з 287 сторінок про жіночу статтю – трохи менше 3 %, про чоловічу – трохи більше 3 %. З одного боку – це досить невеликий відсоток, але у підручнику з алгебри більше 70% становлять формули, функції, тотожності, одночлени, многочлени, рівняння, тобто власне тексту небагато.

Проаналізувавши якісне, змістове наповнення підручників, можна сказати, що спектр згаданих у підручниках «чоловічих» професій є ширшим за жіночий у підручнику О.С. Істера у декілька разів; професії чоловіків пов'язані здебільшого з фізичною працею, торгівлею, а жінок – з торгівлею та обслуговуючою працею. За підручником авторського колективу А.Г. Мерзляка у текстах, задачах, вправах фігурують майже в однаковій мірі чоловічі та жіночі професії, автори різні види діяльності, особистісні риси зображуютьс'я однаковими, як для чоловічої, так і жіночої статі (Таблиця 3):

Таблиця 3. Представлення дівчат і хлопців у стереотипних гендерних ролях

	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
	Підручник_1		Підручник_2	
Ролі	господині, яка зважає крупу, ліпить вареники; жінки, яка продає на базарі курей; мами та бабусі.	майстра, туриста, робітника, старого чоловіка, шляховика, учня, мотоцикліста, постачальника, батька й сина, відпочивальника, працівника, тенісиста.	робітниця, велосипедистки, мотоциклістки, матері і доньки, туристки, учениці, школярки, бабусі, онуки, вкладниці, рибалки.	робітника, мірошника, селянина, маляра, велосипедиста, батька й сина, вкладника, туриста, учня, постачальника, кумів, маляра, школяра, інженера, підпаску, капітана, друзів, учасників олімпіади, купця, рибака.
Захоплення	Займаються доглядом за господарством. Турботливі та емоційні.	Захоплюються туризмом, катанням на велосипеді, спортом. Сильні, активні, раціонально-орієнтовані.	Однаково займаються рибацтвом, туризмом, катанням на мотоциклах, велосипедах. Активні.	

Професії	Домогосподарка. Торгівля: продавчиня.	Промисловість: робітник, шляховик. Торгівля: постачальник.	Промисловість: робітниця; Фінанси: вкладниця.	Промисловість: робітник, інженер; С/Г: мірошник, підпасок. Будівництво: маляр. Фінанси: вкладник, постачальник.
-----------------	---	--	---	--

Приклади сегрегації і поляризація за ознакою статі

Приклад 1: Сашко та Марійка живуть в одному під'їзді на одному поверсі і навчаються в одній школі. Сашко пішки витрачає на дорогу до школи 12 хвилин, а Марійка – 18 хв. (О.С. Істер - № 616).

Приклад 2: Тетянка на канікулах розв'язала x задач з математики, а її однокласник Ігор – на 18 задач більше (О.С. Істер - № 887).

Приклад 3: В Аравії помер старий чоловік. Усе своє майно, 17 верблюдів, він заповів своїм синам, причому старший мав одержати половину, середній – третину, а найменший – дев'яту частину цього майна (О.С. Істер - № 818).

Дискримінаційна практика полягає в тому, що автор зображує хлопчиків спритнішими, швидшими, кмітливішими, розумнішими і єдиними спадкоємцями.

Приклад 4: На математичній олімпіаді учасникам було запропоновано розв'язати 12 задач. За кожну правильно розв'язану задачу нараховували 5 балів, а за нерозв'язану – знімали 3 бали. Скільки задач розв'язав правильно учень, який отримав у підсумку 36 балів? (А.Г. Мерзляк - № 1193).

Це досить типовий приклад. Якби автор написав учасники та учасниці, учень та учениця, це дало б можливість «залучити» їх до спільної діяльності та уникнути сегрегації, а так виходить, що тільки чоловіча стать може приймати участь у математичній олімпіаді, тобто знову хлопці зображуються розумнішими та здібнішими.

Застосування мовного андроцентризму або застосування гендерночутливої мови.

Якщо брати до уваги підручник О.С. Істера (2015 року видання), то в ньому відображається мовний андроцентризм. Наприклад, *любі семикласники, учень, відпочивальник, турист.*

На відміну від цього, у підручнику авторського колективу А.Г. Мерзляка, який виданий 2020 року, автори використовують гендерночутливу мову, наприклад, *любі семикласники та семикласниці, турист та туристка, велосипедист та велосипедистка, мотоцикліст та мотоциклістка, учень та учениця, робітник та робітниця, школяр та школярка, вкладник та вкладниця.*

Аналіз підручників з інформатики

Аналіз підручників з інформатики для 6-х класів здійснювався на основі підручника авторського колективу Н.В. Морзе, О.В. Барна. В.П. Вембер, О.Г. Кузьмінська, Н.А. Саражинська 2014 р. [6] – далі *Підручник_3*, – та підручника авторського колективу Н.В. Морзе, О.В. Барна. В.П. Вембер, 2019 р. [7] – далі *Підручник_4*.

Кількісна диспропорція представлення осіб обох статей проявляється вже в ілюстративному матеріалі: у підручнику 2014 р. нерівномірне кількісне співвідношення жіночих і чоловічих образів, жінки/дівчата на ілюстраціях зустрічаються у 1,5 – 2 рази менше ніж чоловіки/хлопці, а от у підручнику 2019 р. картинки про жінок/дівчат і чоловіків/хлопців зустрічаються однаково кількість разів, є багато картинок, де дівчата і хлопці розміщені разом.

Співвідношення обсягів текстів про чоловіків та жінок визначалося аналогічно до попереднього випадку з підручниками алгебри і наведено у Таблиця 4:

Таблиця 4. Співвідношення обсягів текстів про чоловіків та жінок

	загальна к-сть стор.	заг. площа (кв. одиниць)	площа текстів про жінок	площа текстів про чоловіків	тексти про жінок (частка, %)	тексти про чоловіків (частка, %)
Підручник 3	241	578400	12000	9600	2,07	1,66
Підручник 4	191	458400	7200	9550	1,57	2,08

У підручнику за 2014 рік 241 сторінка. Про жіночу статтю написано більше 2 % усього тексту, про чоловічу – майже 1,7 %, а у підручнику за 2019 рік – 192 сторінки, – про жіночу статтю написано майже 1,6 % від усього тексту, про чоловічу – трохи більше 2 %. Здається, що підручники з інформатики містять мало текстів про чоловіків та жінок, разом з тим 70 % усього обсягу складають

алгоритми, схеми, таблиці з поясненнями, визначеннями і т.д., а 25 % – ілюстрації та схеми.

Представлення осіб різних статей лише в стереотипних гендерних ролях

Проаналізувавши наповнення підручників, можна зробити висновок, що перелік згаданих у підручнику з інформатики за 2014 рік «чоловічих» професій включає діяльність, пов'язану з фізичною працею, роботою регулювальника, човняра, кресляра, а усі згадані у підручнику «жіночі» професії пов'язані з обслуговуючою працею. «Чоловічі» професії є ширшими за жіночі у декілька разів.

За підручником 2019 року у задачах, прикладах згадуються майже в однаковій мірі «чоловічі і жіночі професії», автори показують дівчат/жінок і хлопців/чоловіків у різних видах діяльності і особистісні риси зображують однаковими (Таблиця 5).

Таблиця 5. Представлення осіб різних статей лише в стереотипних гендерних ролях

		<i>Жінки/дівчата</i>		<i>Чоловіки/хлопці</i>	
		Інформатика 2014 р.	Інформатика 2019 р.	Інформатика 2014 р.	Інформатика 2019 р.
Професії	Захоплення	Займаються різними хатніми справами, доглядають за домогосподарством.	Мають багато друзів, активні (приклад, з підручника «Дівчинка стрибає через скакалку» і т.д.), добре навчаються.	Займаються фізичною працею.	Багато займаються спортом (приклад, з підручника «...хлопчик підкидає м'ячі і т.д.»), добре навчаються.
	Професії	Домогосподарка	Конкретно ніякі професії не згадуються	Робітник, регулювальник, кресляр.	Робітник, актор, тренер, художник.

Ролі	<p>Жінки/дівчата представлені у ролях: господині, яка прасує, готує їсти, прибирає вдома, згадуються «дівчатка-помічниці». Наприклад, ілюстрації з підручника</p> 	<p>Жінки/дівчата представлені у ролях: берегині, учениці, подруги, мами, бабусі.</p>	<p>Чоловіки / хлопці представлені у ролях: садівника, регулювальника, човняра, кресляра. Наприклад, ілюстрації з підручника</p> 	<p>Чоловіки / хлопці представлені у ролях: актора, тренера, художника, старшокласника, садівника, учня, друга.</p>

Приклади сегрегації і поляризації за ознакою статі наведено у Таблиця 6:

Таблиця 6. Приклади сегрегації і поляризації за ознакою статі

Інформатика (2014 р.)	Інформатика (2019 р.)
<p>Приклад з другої сторінки підручника:</p> <p>Бажаємо тобі, любий шестикласнику, успіхів у пізнанні нового і захоплюючого!</p> <p>Здається ніби автори бажають успіхів тільки шестикласнику, а шестикласницям - ні.</p> <p>Або</p> <p>Складається враження, що садівництвом можуть займатися тільки чоловіки/хлопці.</p> <p>Або</p> <p>Завантаж середовище Скретч. Відкрий проект Помічниця, що місти в папці Зразки\Навчальні проекти (мал. 24).</p> <p>Автори показали ніби помічницею може бути тільки дівчинка.</p>	<p>У задачі на ст. 181 згадується, що художник малює квадрати і тд. Ніби жінки-художниці не існують.</p>

Застосування мовного андроцентризму або застосування гендерно-чутливої мови

На першій сторінці підручника 2014 р. зустрічаємо звернення «Дорогий друже», любий шестикласнику, хлопчик, учень. Можна зробити висновок, що в підручнику відображається мовний андроцентризм. А от у підручнику 2019 р. автори використовують більше гендерночутливої мови: шестикласнику та шестикласнице, учень чи учениця, лялька-дівчинка чи лялька-хлопчик, друг та подруга. Також у підручнику багато гендерно-нейтральної мови: у багатьох задачах не згадується ніяка стать. Приклад наведено на Рис. 1.

Завдання 1. Дитяче свято.

Для облаштування дитячого свята за допомогою інструментів графічного редактора шестикласники створили прикраси, що мають форму різних геометричних фігур (мал.94). Серед наведених прикладів вибери прикрасу і створи її в середовищі графічного редактора. Збережи результат у файлі з іменем *Прикраса*.

Завдання 4. Аватарки.

Створи в середовищі графічного редактора аватарку — невеличке зображення, яке можна використати для свого представлен

ня в Інтернеті. Скористайся одним із запропонованих зображень (мал. 96) або створи власні. Збережи створене зображення у файлі з іменем *Аватарка*.

Мал. 96

Рис. 1

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Гендерна експертиза підручників з інформатики для 6-х класів і алгебри для 7-х класів різних авторських колективів виявила наявність незначної кількості гендерних стереотипів і засвідчила позитивні зміни з позицій гендерної рівності та чутливості у нових підручниках.

В цілому підручники з алгебри різних видань містять традиційні гендерні стереотипи у різних галузях життєдіяльності. Гендернонечутливий текст наявний, і становить до 5% всього матеріалу, але варто відзначити, що гендерночутливого тексту більше у підручнику 2020 року, тобто за 5 років відбулися позитивні зміни. І, якщо за підручником 2015 року видання, жінку описували тільки, як домогосподарку та продавчиню, для жіночої статі залишалася закрыта професійна сфера. Тим самим у свідомості школярів і школярок могло формуватися уявлення про гендерну ієрархію у професійній сфері, то підручник 2020 року, продемонстрував нам більше ролей жінки у сучасному світі.

Підручники з інформатики різних років (2014 р. і 2019 р.) містять традиційні гендерні стереотипи у різних галузях життєдіяльності. Варто відзначити, що гендерно чутливого тексту більше у підручнику 2019 року, тобто автори, створюючи підручник за новою програмою, звернули увагу на цю проблему і відбулися позитивні зміни (Таблиця 7).

Таблиця 7

Обсяг матеріалу	Інформатика (2014 р.)	Інформатика (2019 р.)
Гендерно чутливого	12%	17%
Гендерно нечутливого	10%	3%
Гендерно-нейтрального	18%	20%
Інше(схеми, таблиці, алгоритми, визначення і т.д.)	60%	60%

Подяки. Стаття підготовлена в рамках проєкту ERASMUS-JMO-2021-NEI-TCH-RSCH «Субнаціональна гендерна рівність: баланс цінностей ЄС та українських реалій», № 101047451. Проєкт фінансується за підтримки Європейської комісії. Ця публікація відображає лише погляди авторів.

Єврокомісія не несе відповідальності за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

Список використаної літератури:

1. Буц К., Поповкіна А. «Hidden Curriculum»та дослідження його основних складових // *Наукові записки молодих учених.* – 2021. – № 8. URL: <https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/SNYS/article/view/1913/pdf>
2. Малахова О.А., Марущенко О.А., Дрожжина Т.В., Коробкіна Т.В. Теоретико-методологічні засади гендерної експертизи підручників // *Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертизи електронних версій проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів [посібник]* / За заг. ред. О. М. Топузова, Н.Б. Вяткіної. – К.: Педагогічна думка, 2016. – С.48-56.
3. Дороніна Т., Іванова В. Гендерна експертиза навчальної літератури: нормативно-правовий аспект // *Гендерна парадигма освітнього простору.* – 2017. – №5. – С. 21-26.
4. Алгебра: підруч. для 7 кл. закл/ заг. серед. освіти / А.Г. Мерзляк, В.Б. Полонський, М.С. Якір. – 2-ге вид., переробл. – Х.: Гімназія, 2020. – 288 с.
5. Алгебра: підруч. для 7-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / О.С. Істер. – Київ: Генеза, 2015. – 256 с.
6. Інформатика: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закладів/ Н.В. Морзе, О.В. Барна, В.П. Вембер, О.Г. Кузьмінська, Н.А. Саражинська. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2014. – 240 с.
7. Підручник з інформатики для 6 кл. закладів загальної середньої освіти/ Н.В. Морзе, О.В. Барна, В.П. Вембер. – К.: УОВЦ «Оріон», 2019. – 192 с.
8. Желіба О.В. Освіта і гендер: навчально-метод.посібник. – Ніжин: ПП Лисенко, 2019. – 256 с.